

«ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ»

21-25 Սեպտեմբեր 1982, Երևան

Շուրջ 40 օտար լեզուաբաններու եւ գրեթէ նոյնաթիւ հայրենի մասնագէտներու մասնակցութեամբ, 1982 թուականի 21-25 Սեպտեմբերի օրերուն տեղի ունեցաւ Երևանի մէջ Հայ Լեզուաբանութեան Բ. Միջազգային Գիտաժողովը, որու առաջին գումարը տեղի ունեցեր էր երեք տարի առաջ, 1979ի Յուլիսին, Միացեալ Նահանգներու Ֆիլադելֆիա քաղաքը, Փենսիլվանիա Համալսարանին մէջ, նախաձեռնութեամբ՝ Գլխավորնոսի Համալսարանին դասախօս եւ ծանօթ լեզուաբան, միեւնոյն ատեն «Բազմալեզայ» ալ աշխատակից՝ Փրոֆ. Ճոն Կրեյփինի։ Այս անգամ Հայաստանի Գիտութիւններու Ակադեմիայի Լեզուի Ինստիտուտը կը ստանձնէր նախաձեռնութիւնը կազմակերպելու համար հայ լեզուաբանութեան այս երկրորդ համագումարը, որ ուշադրաւ քայլ մը կը նշէր հայերենագիտութեան զարգացման ուղղութեամբ։

Գիտաժողովին ներկայացող արտասահմանի հայագիտութեան համալսարանական ամպիոններու կողքին (օր. UCLA՝ Փրոֆ. Աւետիս Սանճեան, Հարվըրտ՝ Փրոֆ. Ռոպերթ Թոմսոն, Փարիզ՝ Փրոֆ. Ժան Փիէռ Մահէ), Ժողովին կը մասնակցէր լեզուաբաններու, որոշ թիւով նաեւ բանասէրներու բազմութիւն մը – յաճախ հեղինակաւոր անուններ՝ նաեւ սոսկ հայերենագիտութեան պարունակէն դուրս – , որոնք իրենց հայերենագիտական պրպտումները առաջ կը վարեն ընդհանուր կամ մասնակի լեզուաբանութեան եւ կամ այլ դասախոսութիւններու ծիրին մէջ (օր. Փրոֆ. Ճանքապոյ Պոլոնիէզի՝ Միլանի «Սաքրոյ Քուօրէ» Համալսարանէն, Փրոֆ. Քառլ Հորս Շմիթ՝ Պոնէն, Փրոֆ. Ռիտիկէր Շմիտ՝ Սարլանտէն, եւլն․), ինչ որ կը հաստատէ՝ իր կարգին՝ ընդհանրապէս ընդհանուր լեզուաբանութեան, ընդհանրապէս յայտնի լեզուներու հետազոտութեան եւ ուսուցման նըկատմամբ՝ հայերէնի ստանձնած կարեւոր դերը։ Ս. Ղաղարու Հայ-

կական Ակադեմիայի ներկայացուցիչն էր այս տողերու ստորագրողը, որ միեւնոյն ատեն կը ներկայացնէր նաեւ Վենետիկի Պետական Համալսարանի հայագիտութեան ընթացքը։ Հրաւիրուած ակադեմիկոսներէն կը բացակայէին, տարիքի բերմամբ, խոալացիներ Վիթթորէ Փիզանի եւ Ճոպիոյ Պոնֆանթէ։

Յետ առաջին օրուան առաւօտեան եւ յետմիջօրէի լիազումար նիստերուն, գիտաժողովը ատորաբաժնուած էր երեք պրիսաւոր «մասնաճիւղ»երու. Համեմատական քերականութեան մասնաճիւղ (ղեկավարներ՝ Է. Բ. Սեդախեան, Թ. Վ. Կամբրէիճէ), Հայոց լեզուի պատմութեան մասնաճիւղ (ղեկավարներ՝ Հ. Ս. Բարսեղեան, Ա. Փիտովիչ), Ժամանակակից հայերէնի մասնաճիւղ (ղեկավարներ՝ Ն. Ա. Պառնասեան, Ժ. Փ. Մահէ)։

Նկատի առած ընդգրկուած լեզուաբանական դաշտին ընդարձակութիւնը, որու իւրաքանչիւր շերտը գրեթէ ուրոյն մասնագիտութիւն մը կը պահանջէ, մենք այստեղ կանգ պիտի առնենք, յատկապէս, մեր հետազոտութիւններու ասպարէզին աւելի մօտիկ մի քանի ելոյթներու վրայ՝ մեր կողմէ կատարելով անոնց մասին ինչ ինչ անդրադարձութիւններ։

Լիազումար նիստերու առաւօտեան քաժնին մէջ՝ Պոլտափեչտի Գիտութիւններու Ակադեմիայէն Փրոֆ. Է. Շիւց խօսեցաւ «Հայերէնի տառադարձութիւնը եւ պատմականութեան ակադեմիան» հարցին շուրջ. Փրոֆ. Շիւց նման զեկոյց մը ներկայացուցեր էր նաեւ 1981ին հիւսիսային Իտալիոյ մէջ կայացած Հայ Արուեստի Գ. Միջազգային Միավորումին։ Աւելորդ կը համարինք շեշտել հարցին կարեւորութիւնը եւ միաժամանակ՝ բարդութիւնը։ Հայերէնի պատմական հընդհանրութիւնը, հնչական համակարգի արմատական յեղաշրջումները, խօսակցական լեզուին աշխարհագրական տարածմունքը, հոսկ՝ խօսակցական լեզուին աշխարհագրական տարածմունքը, հոսկ՝ «գրական» լեզուներու բազմութիւնը, դեռ աւելի կը դժուարացնեն արդէն ինքն իր մէջ բարդ խնդիր մը։ Հեղինակին առաջարկած «պատմականութեան» սկզբունքը, հիմնականին մէջ, մեզ համակարծիք կը դնէ, թէ եւ կը խորհինք՝ թէ առաւել յատկաւոր եւ խորացումի կադանէ, քան իր միջոցով մասնակի իմացումներ, ինչպէս օր. «անցումային ժամանակաշրջանները եւ տարածքները», եւլն․։ Կը խորհինք՝ թէ օգտակար, նոյնիսկ կարեւոր է հասնել, գոնէ հիմնականօրէն միաձեւ եւ առ հասարակ ընդունուած տեսական ակադեմիան մը, որուն համար անհրաժեշտ կը թուի հայրենի եւ արեւելեան հայագիտական գլխաւոր կեդրոններու միջեւ գիտական խորհրդակցութիւն մը, նաեւ կանխելու համար «տառադարձային» տարբերութիւններու նոր եւ անտեղի բազմացումները։

Հայոց լեզուի պատմութեան մասնաճիւղին մէջ ուշադրաւ էր Վ. Գ. Սեդախեանի զեկոյցը, այնու որ կը վերաբարձէր «ոսկեդարեան»

լեզուի հարցը, ուժգնություն ժխտական կեցուածք մը որդեգրելով հայերէնի յեղաշրջումին մէջ՝ նախ Վիեննական Միութեան բանասիրական դպրոցին կողմէ ճշտուած եւ ապա Ն. Բիւզանդացիի, Հ. Աճառեանի, Յ. Մանանդեանի եւ նման առաջնակարգ գիտնականներու կողմէ իւրացուած տեսակէտին՝ «դասական» եւ «յետ-դասական» շրջաններու զանազանութեան նկատմամբ: Կասկած չկայ թէ հեղինակը իրաւացի է, երբ կը հերքէ, հետեւելով Վիեննական Միութեան ներու ուղղութեան, «յետ-դասական»ներու նկատմամբ սկզբունքայնօրէն «թերազնահատական» մերձեցումը: Սակայն կը կարծենք թէ կը չափազանցէ, երբ կը պնդէ՝ որ կարելի չէ լեզուականօրէն բնորոշիչ յատկանիւններու զանազանութիւն մը տեսնել ընդմէջ, օրինակի համար, մէկ կողմէ՝ փարպեցիի, Սորենացիի նման հեղինակներու եւ միւս կողմէ Եզնիկի, Աստուածաշունչի, Կորիւնի եւ նմաններու: Անշուշտ այս զանազանութեան գործութիւնը ոչինչ կը ներփակէ ժամանակագրական զուգակցութեան կամ յաջորդականութեան տեսակէտէն, քանի որ ոչինչ ի յառաջադրուէ կարգերէ լեզուական այլեւայլ «ընդարձակ»ներու համաժամանակեայ գոյութիւնը. գիտենք որ նոյնինքն «ոսկեդարեան» հայերէնին մէջ վերոյիշեալ դասական լեզուաբանները զանազանաձեւ արդէն երեք կամ չորս գլխաւոր խումբեր: Մեզի այնպէս կը թուի՝ թէ Փրոֆ. Առաքելեանի առաջարկած հարցադրութիւնը արդէն իսկ շատոնց յստակուած ու գերազանցուած հարցադրութիւն մըն է:

Ընդհանրապէս աւելի համընկնող եւ «այժմէական» մերձեցում մը թուեցաւ մեզի այն՝ տուր կը կիրարկէր Լ. Ս. Յովսէփեան «Հին հայերէնի պատմութեան շրջանաբաժանման մասին» իր զեկոյցին մէջ, շեշտելով մէկ կողմէ՝ պրական եւ խօսակցական լեզուներուն ընծայած տարբեր հիմնաւորումը լեզուական շրջանաբաժանումի մը համար, իսկ միւս կողմէ ընդգծելով կարելիութիւնը՝ պրական լեզուին մէջ՝ համաժամանակեայ կամ գրեթէ համաժամանակեայ գոյութեան տարբեր, նոյնիսկ ընդգրկմադիր ուղղութիւններու:

Նման տեսանկիւնէ մը կը մօտենար՝ յատկապէս յունարան դպրոցի հարցին նաեւ Ա. Ն. Մուրադեանը, «Յունարան դպրոցի ժամանակադրութեան հարցը» զեկոյցով: Մուրադեան՝ Ե. դարու կէսերուն կը գետնդէ յունարան դպրոցի ծագումը: Համաձայն ենք հեղինակին՝ դոնէ այն իմաստով որ, ըստ մեզի, շատ սթուար է մերժել յունարան դպրոցի մը գոյութիւնը Ե. դարու վերջին քառորդին: Բայց կը կարծենք թէ յունարանութեան իբրեւ դպրոց դոյառեւումը անընդհատ շարունակականութեամբ մը մինչեւ ԺԵ. դար երկարաձգել որոշ երկդիմութեան մը կը յենու՝ ընդմէջ լեզուական երեւոյթի մը իբրեւ դպրոց առկայութեան եւ նոյն երեւոյթին քիչ թէ շատ պարագայական յայտնութիւններուն: Անշուշտ թէ յունարան դպրոցը խորապէս

ազդած է յաջորդ շրջաններու լեզուին վրայ եւ ունեցած նաեւ իր հետեւորդները: Թերեւս աւելի ճշգրիտ պիտի ըլլար ըսել՝ թէ ԺԳ. ԺԵ. դարերուն, յատկապէս Երզնկայի, Գլաճորի, Տաթեւի կեդրոններուն մէջ ծայր տուած իմաստասիրական շարժումով՝ վերադարձ մը տեղի ունեցած է գէպի յունարան դպրոցը կամ, այլ խօսքով, այս վերջինիս վերադարձում մը:

Հետաքրքրական էին Ա. Մ. Թորոսեանի եւ Ա. Ս. Աբրահամեանի զեկոյցները. առաջինը՝ Հ. Արսէն Բագրատունիի լեզուական իմաստասիրութեան, երկրորդը՝ Հ. Արսէն Այոթնեանի մասին՝ որպէս հայ լեզուի պատմաբան: Ընդհանրապէս, մեզ բաւականաչափ վերապահ կը թողուն Հ. Ղ. Միրզոյեանի ճիշդը վերազնահատելու Յ. Հոյովի լեզուական գործունէութիւնը: Եթէ այս վերազնահատումը կը վերաբերի սոսկ՝ իր գործունէութեան վերջին շրջաններուն Յ. Հոյովի ցուցաբերած հասկացողութեան «աշխարհաբար»ի նկատմամբ, ասիկա կը ներկայացնէ անշուշտ վերազնահատելի արժէք մը: Սակայն կարելի չէ անտեսել այն իրողութիւնը՝ որ Յ. Հոյով հանդիսացած է գլխաւոր տեսաբաններէն ու ջատագովներէն մէկը՝ հայերէն գրական լեզուն, իր դարաւոր պատմութեան ընթացքին, թերեւս ամէնէն աւելի աղճատող երեւոյթին՝ յատկանշանութեան, որուն դէմ վճռական հարուածը եկած է Ս. Ղազարու Միութեան դպրոցէն:

Մեզ յատկապէս հետաքրքրող ուրիշ նիւթ մը կը չօշափէր Ս. Գ. Աբրահամեանի «Ժամանակակից հայերէնի տեքմիկականութեան (իմացի/ի եզրաբանութեան – Լ. Զ.) մի քանի հարցեր» զեկոյցը: Սակայն, այս զեկոյցի մասին կարծիք մը արտայայտելէ առաջ պիտի նախընտրէինք սպասել Գիտաժողովի գործերուն մէջ անոր հրատարակութեան:

Ուշադրութեան արժանի կը խոստանար ըլլալ Քեպէքէն Ս. Գաւառեանի զեկոյցը՝ «Ձեւաբանական կարգ մը հարցեր մոնրէալահայ «Ա» (Ժնոդը) եւ «Բ» (զաւակ) սերունդներու խօսակցական հայերէնին մէջ»: Դժբախտաբար, զեկոյցողը չէր ժամանած: Ընդհանրապէս հաճոյքն ունեցանք ըսելու Հ. Լ. Զաքարեանի խնամքով պատրաստուած զեկոյցը՝ «Երեւանի արդի լեզուալիճակը եւ հանրալեզուաբանական ուսումնասիրութիւնը». նիւթ մը՝ որ տուր կը բանայ օգտաշատ ու դեռ աւելի մանրագնին պրպտումներու:

Գնահատելի էին նաեւ Ա. Ե. Սարգսեանի եւ Ա. Ն. Քիւրքեանի զեկոյցները, արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրական լեզուներու հընչութեային եւ շարահիւսական հարցերու մասին գուադրական-տիրապանական քննութեամբ:

Անշուշտ Գիտաժողովի ընթացքին կային տակաւին դեռ շատ ուրիշ վաւեր եւ քաղաքական զեկոյցներ, մանաւանդ համեմատական

լեզուաբանութեան մասնագիտի մէջ, ուր հանդէս եկաւ լիազուամար յետմիջօրեան նիստի ընթացքին նոյնինքն Լեզուական Ինստիտուտի ղեկավարը՝ Ակադեմիկոս Գէորգ Զահուկեան, «Հայերէնի ստուգաբանական կրկնակների մասին» բնանիւթով: Բնականաբար, ո՛չ տեղը, ո՛չ ալ, ինչպէս մատնանշեցինք արդէն, մեր մասնագիտութեան սահմանները կը թոյլատրեն քննականօրէն անդրադառնալ անոնց իւրաքանչիւրին շուրջ: Ինչ որ ցարդ լսինք, սակայն, կը խորհինք թէ՛ բաւական է արդէն պաշտօնաւոր մը տալու Գիտաժողովի մակարդակի մասին: Ուրիշ նշեցի երեւոյթ մը, յատկապէս ուրախառիթ, այն է որ հայերէն լեզուով կարգացուած բաղմամբիւ գեկոյցները արեւան բերին առհասարակ, ի բաց առեալ քանի մը բացառութիւններ, լեզուաբանական մշակուած ու զարգացած եզրաբանութիւն մը, առաջին՝ արտայայտելու արդի լեզուաբանութեան բարդ ու բազմաբնուէնայ իմացումները, եւ որ յոյս կը ներշնչէ միշտ աւելի յղկուելու եւ ճոխանալու, յատկապէս հայրենի լեզուաբաններու բժախնդիր եւ իմաստուն ջանքերով:

Եզրակացնենք, ուրեմն, արտայայտելով մեր բարձր գնահատանքը ու ջերմ շնորհաւորութիւնը բոլոր անոնց՝ որոնք եղած են նախաձեռնողներն ու կազմակերպիչները նման որակաւոր գիտաժողովի մը:

Հ. ԼԵՒՈՆ ԶԵՔԻՆԱՆ

THE THIRD DR. H. MARKARIAN CONFERENCE ON ARMENIAN CULTURE

University of Pennsylvania, Philadelphia

Il congresso, dedicato questa volta alla cultura armena medievale (VII-XIV secolo), si è svolto all'Università di Pennsylvania nei giorni 7-11 novembre 1982, sotto gli auspici e grazie al concreto intervento del "Sarkes Tarzian Chair in Armenian History and Culture". Sarà il caso di spendere almeno qualche cenno, certo insoddisfacente, su questa benemerita istituzione, attiva in quell'ateneo dal 1972, l'unica, merita rimarcarlo, interamente sostenuta dalla donazione di un singolo benefattore tra gli altri istituti di studio e ricerca al medesimo fine indirizzati negli Stati Uniti.

Il "Tarzian Chair" offre oggi ben undici corsi di armenistica, vista sotto l'angolatura filologica, storica e storico-religiosa; il corpo docente e ricercatore consta di cinque studiosi, tra i quali ovviamente i due "convenors" della conferenza, Vartan Gregorian, al presente presidente della New York Public Library, e Michael Stone, attivo come docente anche all'Università Ebraica di Gerusalemme. Accanto ad essi, studiosi di fama internazionale e certo ben presenti all'armenista italiano, si è distinto nella complessa macchina organizzativa Thomas Samuelian, lettore di armeno classico e già affermato a livello di ricerca per i suoi contributi nell'ambito della linguistica marxista (se ne riparlerà nel corso della presentazione del programma) nonché, a livello di classicistica, per la sua partecipazione al programma dedicato alle epigrafi sinaitiche, pure sponsorizzato dalla Fondazione Tarzian, e magistralmente diretto dallo Stone.

Le attività di studio e ricerca organizzate dalla Fondazione nell'ambito dell'Università di Pennsylvania hanno poi un momento essoterico, che si concreta appunto in mostre, simposii e